

Az *akár*- és a *bár*- névmási paradigmák diakrón szemantikája

Halm Tamás

1. Bevezetés*

Az ún. szabad választást (más terminussal: korlátlan választékot) kifejező elemek (*akárki/bárki, anyone, whoever* stb.) formális diakrón szemantikája az elmúlt években a nemzetközi nyelvészeti kutatások fontos területévé lépett elő (Aguilar-Guevara et al. 2010; Gianollo 2018; Degano 2022; Degano–Aloni 2022 stb.) A magyar nyelv vonatkozásában a szabad választást kifejező elemek szinkrón szemantikájával több szerző is foglalkozott (Abrusán 2007; Halm 2016a, 2016b; Szabolcsi 2019). Az univerzális és az egzisztenciális kvantifikáció magyar nyelvbeli diakrón szemantikája szempontjából alapvetőek Bende-Farkas (2014, 2015) munkái. A szabad választást kifejező elemek magyar nyelvbeli történetét azonban még nem dolgozták fel kimerítően a kortárs diakrón formális szemantika eszköztárával. A történeti nyelvészet klasszikusai (Kassai 1817; Czuczor–Fogarasi 1862; Simonyi 1881; Klemm 1928; Horger 1934; valamint a Magyar Nyelv Történeti Nyelvtana projektum szerzői: Juhász 1991ab és D. Mátai 1991) tisztázták ugyan egyes pontjait e nyelvtörténeti folyamatnak, de – mint látni fogjuk – az általuk felrajzolt kép korántsem teljes, sőt, bizonyos elemeiben nem is feltétlenül helytálló. Nekünk, mai nyelvészeknek két szempontból is kedvezőbb a helyzetünk: egyrészt rendelkezésre állnak olyan jól annotált elektronikus korpuszok (pl. az

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia* 5. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 11–35.

* Szeretnék köszönetet mondani tanácsaikért és megjegyzéseikért Varga Mónikának, tanulmányom két névtelen bírálójának és a kötet szerkesztőinek, valamint a következő előadások, ill. konferenciák résztvevőinek: International Conference on the Structure of Hungarian 15 (Pécsi Tudományegyetem) és Formal Diachronic Semantics 6 (Universität zu Köln). A tanulmányban bemutatott kutatást az NKFIH 129921 és a TKP2020-NKA-11 projektek keretében, valamint az MTA Bolyai Ösztöndíjának és az ÚNKP Bolyai Plusz Ösztöndíjának a támogatásával végeztem.

Ómagyar korpusz¹ vagy a Történeti magánéleti korpusz²), melyekben nagy mennyiségű, az írásos nyelvtörténet legrégebbi rétegeihez visszanyúló szövegben tudunk gyorsan és részletesen keresni. Másrészt támaszkodhatunk a formális szemantikaelmélet elmúlt évtizedekbeli robbanásszerű fejlődésének az eredményeire. Dolgozatom célja tehát, hogy ezen erőforrásokra támaszkodva bemutassam és elemezzem a két szabad választás paradigma (*akár*- és *bár*-) kialakulását, kitekintve az *akár* és *bár* partikulák történeti szemantikájára is.

2. Az *akár*- és *bár*-kifejezések mai paradigmái

A mai magyarban az *akár* szó két jelentésben használható: úgynevezett alternatívás feltétlen (*alternative unconditional*) mondatokban, vagyis olyan feltételes mondatokban, ahol bármelyik feltétel bekövetkezése ugyanazt a következményt vonja maga után (1), ill. skaláris partikulaként (2):

- (1) Akár elutazik János, akár otthon marad, a mobilján biztosan eléred.
- (2) Akár 100 kilométert is lefut János.

A *bár* szócska a mai magyarban megengedő (koncesszív) kötőszóként vagy óhajtó (optatív) partikulaként használható:

- (3) Bár egyetértek veled, mégsem tudok segíteni.
- (4) Bár(csak) újra fiatal lehetnék!

Az *akár*- és *bár*- szabad választást kifejező elem (FCI)-paradigmák morfológiájukban a jól ismert mintázatot követik:

	- <u>ki</u>	- <u>mi</u>	- <u>hol</u>
akár-	akár <u>ki</u>	akár <u>mi</u>	akár <u>hol</u>
bár-	bár <u>ki</u>	bár <u>mi</u>	bár <u>hol</u>
minden-	minden <u>ki</u>	minden <u>mi</u>	minden <u>hol</u>
vala-	vala <u>ki</u>	vala <u>mi</u>	vala <u>hol</u>

1. táblázat. Az *akár*-/*bár*-/*minden*-/*vala*- névmási paradigmák

¹ <http://omagyarkorpusz.nyud.hu>, l. Simon–Sass 2012.

² <https://tmk.nyud.hu/>, l. Dömötör et al. 2017.

Szintaktikailag két főbb használat azonosítható. Egyrészt klasszikus szabad választást kifejező elemként (FCI), modális operátor hatókörében találjuk őket³ (vö. angol *anyone*):

(5) Akárki/Bárki előadhat ezen a konferencián (egy jó absztrakttal).

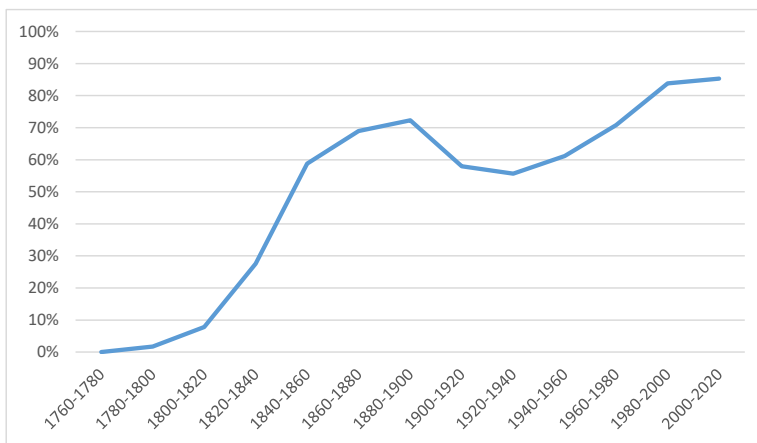
Másrészt ún. összetevős feltétlen (*constituent unconditional*) mondatok előtagjában, kötelezően fókuszpozícióban (a megengedő *is* partikula opcionális) (vö. angol *whoever*):

(6) Akárki/Bárki (is) adott (is) elő, János mobilozott.

(7) Akárki/Bárki (is) adott (is) elő, János érdeklődéssel hallgatta (azt/öt).

Látható tehát, hogy míg az angolban külön lexikális elem van a feltétlen mondatokra (*wh-ever*) és külön a szabad választást kifejező elemekre (*any-*)⁴; addig a magyarban az *akár-/bár*-paradigma használatos mindkét esetben.

A szinkrón szakirodalom többnyire az *akár*-paradigmára fókuszál, a *bár*-paradigmát legfeljebb megemlíti (Hunyadi 1991; Abrusán 2007; Szabolcsi 2019). Halm (2016a, 2016b) szerint a két paradigma lényegében felcserélhető, és a *bár*-gyors térnyerése figyelhető meg:

1. ábra. A *bár*- névmási paradigma térnyerése az *akár*-paradigmával szemben (forrás: Magyar Történelmi Szövegtár)

³ A modális operátor mellett más környezetek is engedélyezhetik az FCI-k jelenlétét, így pl. a megengedő felszólító mondatok, képességet kifejező generikus állítások, kérdő mondatok, fölrendelt mondatbeli tagadás stb., ezekkel kapcsolatban l. Halm (2016a, 2016b).

⁴ Az (5) mondat fordítása: 'Anyone can give a talk at this conference', míg a (6)-é: 'Whoever was giving a talk, John was fiddling with his cell phone'.

A látott mintázatok alapján adódik a kérdés: lehetséges-e az *akár/bár*-t tartalmazó elemek integrált, kompozicionális elemzése szinkrón szempontból? A legambiciózusabb vállalkozás az összes *akárt* vagy *bárt* tartalmazó szerkezet integrált elemzése lenne, beleértve tehát:

- *akár* mint feltétlen-*ha* (*akár esik, akár fúj...*),
- *akár* mint skaláris partikula (*akár 12 óra fájdalom nélkül*)
- *bár* mint megengedő partikula (*bár egyetértek veled, mégsem...*)
- *bár* mint óhajtó partikula (*bár fiatalabb lehetnék...*)
- *akár*-paradigma mint FCI-paradigma (*akárki meg tudja oldani ezt a példát*)
- *akár*-paradigma mint feltétlen mondat előtagja (*akárki mondta ezt, tévedett*)
- *bár*-paradigma mint FCI-paradigma (*bárki meg tudja oldani ezt a példát*)
- *bár*-paradigma mint feltétlen mondat előtagja (*bárki mondta ezt, tévedett*)

A fenti lista bizonyos elemeinek szinkrón egyesítésére történtek törekvések a magyar, ill. más nyelvek vonatkozásában is, így például:

- feltétlen mondatok és szabad választást kifejező elemek: Dayal (1997), Giannakidou (1997, 2001), Szabolcsi (2019), Fălăuș–Nicolae (2022);
- skaláris *akár* és szabad választást kifejező *akár*-paradigma: Abrusán (2007).

Milyen előnyökkel kecsegtet az a magyar és történeti perspektíva, amelyből ebben a tanulmányban vizsgálni szeretném a fenti mintázatokot? Egyrészt a magyarban, más nyelvektől eltérően, ugyanazon elem (ill. ugyanazon két elem: *akár* és *bár*) található mindegyik FCI-funkcióban (*any* és *wh-ever*): ez szinte kiált az egységes és kompozicionális elemzésért. Másrészt a magyarban egyértelműen kirajzolódik és jól vizsgálható a fókuszpozíció szerepe a feltétlen mondatos szerkezetekben. Látni fogjuk azt is, hogy a magyar szerencsés választás azért is, mert a vizsgálni kívánt diakrón folyamatok nagyrészt már a jelentős írásbeliség korában játszódtak le, ezért elektronikus korpuszok segítségével jól nyomon követhetők.

A tanulmányomban amellet fogok érvelni, hogy az összes *akár/bár*- jelenség teljesen kompozicionális elemzése szinkrón szempontból nem lehetséges: bár az összes *akár/bár*- jelenség szorosan összefügg, ez az összefüggés elsősorban diakrón, történeti jellegű. A nemzetközi szakirodalom számára is érdekes konklúziónk lesz az, hogy míg az ómagyar és középmagyar adatok Rawlins

(2013) modelljét támasztják alá a feltétlen mondatokat illetően, addig a mai magyar adatok Hirsch (2016) modelljét igazolják. E két modell tehát nem kizárja, hanem kiegészíti egymást.

3. Az FCI-paradigmát tartalmazó szerkezetek szinkrón elemzése

Az ún. szabad választást kifejező elemek tekintetében Halm (2016a, 2016b) modelljét követem. Vagyis azt feltételezem, hogy szintaktikailag ezen elemek a disztributív univerzális kvantorokéval azonos pozíciót vesznek fel: a kiterjesztett igei kifejezéshez (PredP, NegP vagy FocP) adjungálódnak opcionálisan balról vagy jobbról, és a k-vezérlési viszonyoknak megfelelően vesznek fel hatókört más operátorokhoz képest (kvantorok, tagadás, fókusz). Szemantikájukat illetően pedig azt feltételezem, hogy ún. függő indefiniték (Giannakidou 1997 és mások), melyeknek egy modális jellegű operátor hatókörében kell lenniük (modális operátor, kondicionális előtagja stb.).

Egzaktabb megfogalmazásban: a szabad választást kifejező elemek ún. intenzionális indefiniték, vagyis olyan függő indefiniték amelyekben a lehetséges világ változót egy megfelelő intenzionális operátornak kell kötnie (vagyis nem elégséges a szövegszintű egzisztenciális lezárás). Ehhez társul a kimerítő variáció előfeltevése: minden elérhető lehetséges világban más-más értéket vesz fel a szabad választást kifejező elem, melyek együttesen kimerítik a kvantifikáció értelmezési tartományát. Mindezt egy konkrét példán szemléltetve:

(8) *Akárki/Bárki bebizonyíthatja a Pitagorasz-tételt.*

	w ₁	w ₂	w ₃	w ₄
János	x	x		
Mari			x	x
Peti	x			
Anna				x

A (8) mondat jelentése az, hogy a jelen világunkban létező minden individuumra igaz, hogy legalább az egyik (episztemikusan, modálisan, kontrafaktuálisan stb.) elérhető lehetséges világban bebizonyítja a Pitagorasz-tételt.

Az ún. összetevős feltétlen mondatok kapcsán (*constituent unconditionals*) a nemzetközi szakirodalommal összhangban azt feltételezem, hogy ezek előtagja szintaktikailag adjunktumnak tekinthető, melyre opcionális utalhat egy anaforikus névmás az utótagban (9). A *bár-/akár-* elem az ilyen mondatokban kötelezően fókuszpozícióban van (ami egyben a kérdőszavak pozíciója is):

- (9) a. Akárki/Bárki adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (azt/öt).
b. *Akárki/Bárki előadott, a közönség szkeptikusan hallgatta (azt/öt).

Jelentésüket tekintve az összetevős feltétlen mondatok azt fejezik ki, hogy bármelyik alternatíva is áll fenn, a következmény azonos. Tehát egy olyan lehetséges világban, ahol a potenciális előadók halmaza {János, Mari, József, Anna}, a (9)-es mondat az alábbi mondatok konjunkciójával egyenértékű:

- (10) a. Ha János adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (öt).
b. Ha Mari adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (öt).
c. Ha József adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (öt).
d. Ha Anna adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (öt).

A feltétlen mondatok használata általában tudáshiányt és/vagy közömbösséget is implicál: a beszélő nem tudja vagy irrelevánsnak tartja, hogy pontosan ki is adott elő.

Nagyon hasonló a fentiekhez az ún. alternatívás feltétlen mondatok (*alternative unconditionals*) szerkezete:

- (11) Akár Chomsky (adott elő), akár Jackendoff (adott elő), akár Everett adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (?azt/öt).

E mondatokban az *akár* helyett a *ha* is elfogadható, különösen két feltétel (egy feltételpár) esetén:

- (12) Ha esik, ha fúj, november 16-án a Sophianumban leszek.

Az ebben a szerkezetben előforduló *akár* tehát tekinthető egy speciális, korlátozott kondicionális operátornak, amely csak alternatívás feltétlen mondatokban fordulhat elő (feltétlen *ha*). Fontos megjegyezni, hogy a *bár* nem rendelkezik ilyen használatlaltal:

- (13) *Bár Chomsky (adott elő), bár Jackendoff (adott elő), bár Everett adott elő, a közönség szkeptikusan hallgatta (?azt/öt).

A feltétlen mondatok elemzésére első közelítésben Rawlins (2013) modelljét alkalmazhatjuk. Ennek alapja az az intuíció, hogy egy feltétlen mondat valójában több feltételes mondat konjunkciójával ekvivalens. Ebben a megközelítésben az

akár-kifejezés által bevezetett tagmondat (*akár*-XP) típusát tekintve egy kérdő mondat (CP), melynek jelölete propozíciók egy halmaza (ún. Hamblin-halmaz):

- (14) $[[akármit\ is\ készített\ Mari]] = \{\lambda w. \text{ Mari tésztát készített } w\text{-ben}, \lambda w. \text{ Mari pizzát készített } w\text{-ben}, \dots\}$

A feltétlen mondatok pedig lényegében kondicionálisok, melyek egy néma *ha*-operátort tartalmaznak:

- (15) Akármit készített Mari, János megette (azt).
 LF: $[[\square\ akármit\ készített\ Mari]\ János\ megette\ (azt)]$

A propozícióhalmaz típusú *akár*-XP-t pontoszerűen alkalmazva a néma *ha*-operátorra a következő propozícióhalmazt kapjuk:

- (16) $\{ha\ \text{Mari tésztát készített, János megette (azt); ha Mari pizzát készített, János megette (azt);}\dots\}$

Legvégső lépésként egy néma operátor a fenti propozícióhalmazt egyetlen propozícióvá alakítja át:

- (17) LF: $[Op\ [[\square\ akármit\ készített\ Mari]\ János\ megette]]$

Az összetevős feltétlen mondatok működésére az alábbi szemléletes példát nyújthatjuk:

- (18) Akármit készít Mari, János meg fogja enni (azt).

	w ₁	w ₂	w ₃	w ₄
tészta	x			
pizza		x		
rizottó			x	
oldalal				x

Mindegyik ételfajtára igaz tehát, hogy legalább az egyik lehetséges világban azt fogja elkészíteni Mari. És mindegyik releváns elérhető világban pontosan az egyik ételfajtát fogja elkészíteni Mari.

Ezen a ponton szükséges megjegyeznünk, hogy számos nyelvben, így például az angolban is, nagyon hasonló a fentiekben ismertetett feltétlen mondatok

és az ún. szabad választást kifejező vonatkozó mellékmondatok szintaxisa és szemantikája:

(19) a. Whatever John cooked, Mary ate it.

'Akármit is főzött János, Mari (mindig) megette.'

b. Mary ate whatever John cooked.

'Mari megette azt, amit János főzött, akármilyen is volt az.'

Az (19b) mondat egy ún. szabad választást kifejező vonatkozó mellékmondat, szemantikáját és szintaxisát tekintve is eltér az (19a) mondatától, amely egy feltétlen mondat. Míg ugyanis a feltétlen mondat előtagja (*whatever John cooked*) egy Hamblin-halmaz jelöl ($\{ \text{János tésztát főzött } w_1\text{-ben, János pizzát süített } w_2\text{-ben, ...} \}$), addig a vonatkozó mellékmondat (*whatever John cooked*) szemantikai értéke egy határozott leírás ('az a dolog, amit János főzött'). A mondattani különbség pedig az, hogy míg a feltétlen mondat előtagja a főmondat adjunktumaként elemezhető, addig a vonatkozó mellékmondat a főmondat részét képezi – a (19b) esetén például az ige komplementuma.

A magyarban a jelek szerint nem léteznek szabad választást kifejező vonatkozó mellékmondatok:

(20) Mari megette (*azt), akármit is főzött János.

A fenti mondatban az *akármit is főzött János* szakasz előtt kötelezően hosszú és egyértelmű szünet van (ezt jelzi a vessző is), ami arra utal, hogy ez a szakasz nem képez egy konstituentet az őt megelőző igével, vagyis nem annak komplementuma, hanem sokkal inkább a *Mari megette* mondatához jobbról adjungált adjunktum. A fenti mondat jelentését tekintve sem rendelkezik olyan olvasattal, amelyben az *akármit is főzött János* egy határozott leírás lenne ('a dolog, amit János főzött'): ha ilyen olvasatot szeretnénk kiváltani, az a magyarban csak körülírással lehetséges:

(21) Mari megette (azt), amit János főzött, akármilyen is volt az.

Láthatjuk tehát, hogy az angolban (és más nyelvekben) a *wh-ever* kifejezések látványosan két eltérő szemantikai típust is képesek jelölni: Hamblin-halmazokat és határozott leírásokat. Ez az empirikus általánosítás ihlette Hirsch (2016) és Šimík

(2018) modelljét, amely, amint látni fogjuk, számunkra is hasznos lesz.⁵ Fontos jellemzője a modellnek, hogy tulajdonságalapú (tehát tulajdonság, *property* típusú elemekkel operál), és hogy egységes kezelést javasol a feltétlen mondatokra és a szabad választást kifejező szabad vonatkozó mellékmondatokra. A modell kulcs-gondolata az, hogy a [[*whatever John cooked*]] kifejezés tulajdonság (*property*) típusú. Amennyiben ezt a kifejezést egy néma kérdő operátor (Q) testvéreként (George 2011) illesztjük be a mondatba, úgy tulajdonságból propozícióhalmazzá (Hamblin-halmazzá) alakul át ({János tésztát főzött w1-ben, János pizzát süített w2-ben, ...}). Amennyiben pedig egy D determináns testvéreként, akkor az íóta-operátor segítségével tulajdonságból határozott leírássá alakul át ('a dolog, amit János főzött').

Bár a magyarban az *akár-/bár-* kifejezések nem tudnak szabad választást kifejező szabad vonatkozó mellékmondatot bevezetni, a fenti modell mégis releváns, ugyanis frappáns magyarázatot nyújt arra, hogy a magyarban a feltétlen mondatok miért az *akár-/bár* kifejezések fókuszálásával állnak elő.

Hirsch modelljét alkalmazva a magyarra vonatkozóan a következő javaslatot tehetjük. Az *akár-/bár* kifejezések tulajdonságokat jelölnek – ezt feltételezi Giannakidou (1997) és mások nyomán Halm (2016a, 2016b) is. Amennyiben ezeket a kifejezéseket a fókuszpozícióba mozgatjuk (ami a magyarban a kérdőszavak kötelező pozíciója is), úgy ezek a fókuszpozícióhoz kapcsolódó Q-operátor hatására propozícióhalmazzá (Hamblin-halmazzá) alakulnak át, mely propozícióhalmaz inputja lehet a néma *ha*-operátornak. Ez a modell jól magyarázza, hogy a szabad választást kifejező elemek és a fókuszpozíció interakciója miként eredményez összetevős feltétlen mondati olvasatot; valamint megmagyarázza azt is, hogy ezen szerkezetek esetén miért lép fel unicitási és egzisztenciális előfeltevés.

Összefoglalóan tehát a mai magyarban az alábbi *akár-*, ill. *bár-* kifejezéseket találjuk:

- *akár-/bár-* fókuszálatlanul, modális operátor hatókörében: szabad választást kifejező elem;
- *akár-/bár-* fókuszálva: összetevős feltétlen mondat;
- *akár...*, *akár...*, *.... akár...* [...]: alternatívás feltétlen mondat;
- *akár*: skaláris partikula;
- *bár*: megengedő partikula (kötőszó);
- *bár*: óhajtó partikula.

⁵ Hirsch (2016) eredetileg a közömbösséget kifejező szabad vonatkozó mellékmondatokra dolgozta ki a javaslatát, amit Šimik (2018) terjesztett ki az egyéb olvasatokra is (tudáshiány stb.).

Már ebből a rövid áttekintésből is kiviláglik, hogy az *akár*- és *bár*-kifejezések rendszere nem teljesen szimmetrikus. Míg az *akár*- és *bár*- FCI paradigmák tökéletesen felcserélhetők, az *akár* és *bár* partikulák esetén ez közel sem így van. Fontos eltérés, hogy a *bár* nem tud alternatívás feltétlen mondatot bevezetni, és nincs skaláris partikulái használata, míg az *akárt* nem lehetséges megengedő vagy óhajtó partikulaként használni. Önmagukban már ezek az empirikus tények óvatosságra intenek annak tekintetében, hogy szinkrón szempontból lehetséges-e az *akár*- és *bár*- kifejezések teljesen kompozicionális elemzése. Plauzibilisebb magyarázatnak tűnhet az, hogy a mai összkép valójában párhuzamosan futó, különböző stádiumban lévő grammatikalizációs folyamatokról készült pillanatkép: vagyis a kompozicionalitás diakrón szempontból ragadható meg. A következő fejezetekben egy ilyen modellt fejtek ki.

4. Az *akár*-paradigma kialakulása: *akar* → *akár-akár* → *akár*-

A mai magyarban az *akár* szó két jelentésben használható: úgynevezett feltétlen (*unconditional*) mondatokban, vagyis olyan feltételes mondatokban, ahol bármelyik feltétel bekövetkezése ugyanazt a következményt vonja maga után (22), illetve skaláris partikulaként (23):

(22) Akár elutazik János, akár otthon marad, a mobilján biztosan eléred.

(23) Akár 100 kilométert is lefut János.

A szakirodalmi konszenzus szerint mindkét *akár* az *akar* ígére megy vissza (Kassai 1817; Czuczor–Fogarasi 1862; Simonyi 1881). Klemm (1928) azt feltételezi, hogy a skaláris partikula alakult ki elsőként, és ezt követte a feltétlen mondatokban található *ha*-szerepű *akár*, és hogy az átértelmezés az *akarj* igealakot tartalmazó felszólító mondatokban történt. Ez azonban spekulatív, és nincs alátámasztva adatokkal. Juhász (1991a: 487) Klemm (1928) fenti javaslatát elvetve azt valószínűsíti, hogy az átértelmezés a *ha* elemmel bevezetett feltétlen mondatokban történhetett. Magam az elektronikus korpuszok részletes elemzésével arra fokok rámutatni, hogy az ómagyar és a középmagyar korban az *akár* szinte kizárólag feltétlen mondatokban fordul elő: ez tehát empirikusan alátámasztja Juhász (1991a) javaslatát, miszerint inkább ezek a mondatok adhatták az átértelmezési környezetet (*locus of reinterpretation*).⁶

Ahogy a mai magyarban is, úgy az ó- és középmagyarban a feltétlen mondatokban a *ha* elem is használható volt, és a *ha* elem opcionális törlése szintén gyakori jelenség volt.

⁶ Szeretnék köszönetet mondani Varga Mónikának a szakirodalommal kapcsolatos segítségéért.

- (24) a. (Ha) akar, elutazik, (ha) akar, itthon marad [...]
 b. akar elutazik, akar itthon marad [...]
 c. akár elutazik akár itthon marad [...]

Az *akár* szó egyes nyelvjárásokban máig (pl. a mai beszélt moldvai magyarban) vagy a közelmúltig (pl. a Hajdúságban) *akar* hangalakkal őrződött meg. Az *akar* → *akár* változás pedig egy gyakori fonológiai változás, a hangsúlytalan szótagokban a likvidák előtti magánhangzó-nyúlás eseteként elemezhető (Horger 1914; Cser–Huszthy 2022).

A skaláris *akár* kapcsán Juhász (1991b: 506) plauzibilis javaslatát követve azt feltételezhetjük, hogy az valószínűleg közvetlenül az *akar* igéből alakult ki, szintén egy opcionálisan *ha*-törlő környezetben:

- (25) a. (Ha) akar, tíz könyvet is hozhat.
 b. akar, tíz könyvet is hozhat
 c. akár tíz könyvet is hozhat.

Az *akár*-paradigma kialakulására vonatkozó javaslatom kiindulópontja Bende-Farkas (2015) azon megállapítása, hogy az ómagyarban a kvantifikáció propozicionális operátorok (univerzális, egzisztenciális, kérdő, tagadó) által kötött alulspecifikált névmások (indeterminate pronouns) segítségével történt. Ahogy azt számos adathely alátámasztja, az *akár*-operátor szintén tudott „kötni” egy vagy több alulspecifikált névmást:

- (26) akár ki mit mond, mégis megteszem (AL. 216, idézi Simonyi 1881)
 (27) akár hol mit talál, mindent össze szed (AL. 216)
 (28) Akár ki mennyi jót cselekedjék, és bár ugyan halált szenvedjen is az Kr. nevéért, de az Anyaszentegyház kívül soha az üdvösségre nem juthat (Pz. k. 533.)

Egyértelmű, hogy a fenti mondatokban az *akár* mindkét alulspecifikált névmásra vonatkozik, amit az is mutat, hogy a mai magyarban a fenti mondatok így hangoznának:

- (29) akárki akármit mond, mégis megteszem
 (30) akárhol akármit talál, mindent összeszed
 (31) akárki akármennyi jót cselekedjen is, és még ha halált szenvedne is Krisztus nevéért, az Anyaszentegyházon kívül soha az üdvösségre nem juthat

Erre építve a javaslatom az, hogy az ómagyarban az ilyen aluspecifikált névmások inputként tudtak szolgálni a feltétlen mondatokban Rawlins (2013) által feltételezett speciális *ha*-operátor számára is. Vagyis a (27) mondatban az *akár* (mint speciális, a feltétlen mondatok feltételét bevezető *ha*-operátor) egyszerre „köti” a *hol* és a *mit* aluspecifikált névmásokat. A fenti mondat tehát egy feltétlen mondat, ahol az egyes feltételeket a hely-individuum párok adják ki (*n* hely és *m* individuum esetén $n*m$ feltételt jelöl a fenti mondat):

(32) individuumok: *x*, *y*, *z*

dolgok: *a*, *b*, *c*

individuum-dolog párok:

<*x*,*a*> <*x*,*b*> <*x*,*c*>

<*y*,*a*> <*y*,*b*> <*y*,*c*>

<*z*,*a*> <*z*,*b*> <*z*,*c*>

ha *x* *a*-t mond,

ha *x* *b*-t mond,

ha *x* *c*-t mond, → mégis megteszem

ha *y* *a*-t mond,

...

ha *z* *c*-t mond,

A grammatikalizáció következő lépéseként a mondateleji *akár* (*ha*-operátor) és az őt közvetlenül követő aluspecifikált névmás ártértelemződött egyetlen, tulajdonosság (*property*) típusú lexikális elemmé, a mondateleji pozíció pedig fókuszpozícióként (=kérdőszói pozícióként) rögzült). A fókuszpozícióhoz kapcsolódó *Q*-operátor hatására az *akár*-kifejezés propozícióhalmazzá (Hamblin-halmazzá) alakult át, mely propozícióhalmaz inputul szolgált egy néma *ha*-operátornak (Hirsch 2016):

(33) a. akár mit mondanak, én megyek a magam útján

’akár *a*-t mondanak, akár *b*-t mondanak... én megyek a magam útján’

(Rawlins 2013)

b. akármit mondanak, én megyek a magam útján

’akármi is legyen az, amit mondanak, én megyek a magam útján’

(Hirsch 2016)

Ezt a grammatikalizációt segíthette az, hogy az ó- és a középmagyarban a főköszálás szintaktikai lakmuspapírként használható igemódosítók jóval ritkábbak voltak. Megjegyzendő, hogy valamivel korábban ezzel párhuzamos folyamatok játszódtak le az univerzális kvantor (*minden+ki* → *mindenki*) és az egzisztenciálisok (*vala+ki* → *valaki*) esetében is (Bende-Farkas 2015).

A grammatikalizáció végső lépéseként az *akár*+névmás összetételek megjelennek a fókuszpozíción kívül is, szabad választást kifejező elemként. Ez esetben azonban szükségszerűen egy modális operátor hatókörében kell lenniük (vö. Giannakidou 2001; Halm 2016a, 2016b):

- (34) a. mondhatnak az emberek akármit, én megyek a magam útján
 b. *mondanak az emberek akármit, én megyek a magam útján

A fent leírt folyamatok jól nyomon követhetők az ún. Ómagyar korpuszban (Simon–Sass 2012), amelynek morfológiailag elemzett része összesen 199 *akár*-kifejezést tartalmaz. Ezeket egyenként, a kontextust figyelembe véve elemeztem, ügyelve arra, hogy bizonyos helyzetekben több értelmezés is elérhető:

Forrás	Időszak	akár..., akár...	[FocP akárki...]	[... akárki ...]	akár..., akár... / [... akárki ...]	akár..., akár... / [FocP akárki...]	skaláris	skaláris / [... akárki ...]	egyéb
Jókai-k.	1440	1							
Bécsi k.	1450	3							
Birk-k.	1474	5							
Guary-k.	1508		2						
Orvosi rend.	1508		1						
Cantio Petri Berizlo	1515			1					
Jordánszky-k.	1519	1	3	1					
Könyvecse	1521	1	1			2			
Bod-k.	1525					3			
Kazinczy-k.	1534	1							
Pesti-B.	1536			2	2			1	
Sylvester-B.	1541	33	13	7	1	3			4
Heltai-B.	1565	22	3	1	2	2		1	1
Károli-B.	1590	10	3	6	2	2	1		1
Káldi-B.	1626	23	4	13	3		4	2	1

	Össz.	100	30	31	10	12	5	4	7
--	-------	-----	----	----	----	----	---	---	---

2. táblázat. Akár-kifejezések az ómagyar korpuszban

Bár az elemszámok, különösen az időszak elején, alacsonyak, néhány tentatív következtetés mégis levonható. Szembetűnő például, hogy 1500 előtt nincs találat sem FCI-akárra [... akárki ...], sem pedig szabad választást kifejező vagy összetevős feltétlen mondatot bevezető akárra [FocP akárki...]. Elsőként az alternatív feltétlen mondatokat bevezető akár adatolható [akár..., akár...], ami alátámasztja azt a javaslatunkat, hogy ez a szerkezet volt a grammatikalizációs folyamat kiindulópontja. Ezt követően jelenik meg a kérdőszó-pozícióban szereplő akár-kifejezés [FocP akárki...], majd pedig az FCI-akárki [... akárki ...], és legvégül a skaláris akár.

A korszakban az akár-kifejezések írásmódja rendkívül bizonytalan és ingadozó, akár egyazon szövegen belül is. Tendenciaszerűen egy elmozdulás figyelhető meg: a kezdeti különírást fokozatosan a kötőjelezés, majd az egybeírás váltja fel (*akár mi* → *akár-mi* → *akármi*). Nagy vonalakban tekintve ez is alátámasztja azt a javaslatunkat, hogy a grammatikalizációs folyamat során az eredetileg két külön elem (a *ha*-operátor *akár* és az aluldeterminált névmás, pl. *ki*) egyetlen lexémává olvadt egybe. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy adott szöveghelyen az írásmód feltétlenül pontosan tükrözi a szerkezetet: az írás jól ismert konzervativizmusa miatt gyakran előfordul, hogy olyan esetekben is különírást vagy kötőjelezést találunk, ahol a szélesebb kontextusból egyértelmű, hogy már az egybeolvadt lexémával van dolgunk.)

Az akár-FCI paradigma gyors térnyerése a 16. századtól a riválisok fokozatos kiszorításával jár. Az operátor által kötött aluldeterminált névmási szerkezet szórványosan a 19. századig fennmarad a *ha*-val bevezetett feltétlen mondatokban:

(35) [...] a világot

Értekezlet igazgatja,

S az erősebb ha mi csínyt tesz,

Összeül és – helybehagyja. (Arany János: Civilizáció. 1887)

Szintén kiszorult és már csak néhány fossziliában maradt fenn a mai napig a *vala*-paradigma FCI-szerű használata (l. Bende-Farkas 2005):

(36) a. Valahányszor (=akárhányszor) eszembe jut ez az eset, mindig jót derülök.

- b. *Valakivel (=/= akárkivel) találkozom, igyekszem nyitottan közelíteni hozzá.

Mielőtt a *bár*-FCI-paradigma kialakulására rátérnénk, érdemes egy kitérőt tennünk. A magyar történeti adatok ugyanis fontos támpontot nyújtanak a feltétlen mondatok két, a szakirodalomban található modelljének kiértékeléséhez. A két modell vázlatosan a következő:

- (37) $[p \rightarrow r] \wedge [q \rightarrow r]$ konjunkció, pontról pontra történő függvényalkalmazás
 (38) $[p \vee q] \rightarrow r$ diszjunkció, lapos függvényalkalmazás

A két formula logikailag ekvivalens (p implikálja r -t és q implikálja r -t; ill. (p vagy q) implikálja r -t), kérdés azonban, hogy melyik tükrözi a természetes nyelvi mondatok szintaktikai, ill. szemantikai szerkezetét. Az ómagyar korpuszban bizonyos szövegeknél, ill. szerzőknél (fordítóknál) az antecedenseket (vagyis a p -nek és q -nak megfelelő tagmondatokat) látható módon (é)s szócska kapcsolja össze:

- (39) Annakokáért akár élünk, 's akár meghalunk, az Úristené vagyunk.
 (Sylvester-Biblia, Róm 14:8)

Ez egyértelműen $[p \rightarrow r] \wedge [q \rightarrow r]$ szerkezetre utal, ami a felszínen a két azonos konzekvens egyikének a törlése (*deletion under identity*) miatt $[p \rightarrow \#] \wedge [q \rightarrow r]$ -ként jelenik meg. Az ómagyar korpuszban található előfordulásokat összegezve a következő kép rajzolódik ki:

Forrás	Időszak	koordinátor az <i>akár</i> -feltételek között		
		nincs	(é)s	avagy
Jókai-kódex	1440 k.		1	
Bécsi kódex	15. sz. közepe	2		1
Birk-kódex	1474	4		
Jordánszky-kódex	1516–1519	1		
Könyvecse	1521	1	1	
Kazinczy-kódex	1526–1541	1		
Sylvester-Biblia	1541	11	24	
Heltai-Biblia	1565	17	3	
Károli-Biblia	1590	11		

Káldi-Biblia	1626	18	6	
Összesen		66	35	1

3. táblázat. Az *akár*-feltételek közötti koordináció

Érdeemes megfigyelni a táblázatból, hogy azon szerzőknél is, akiknél előfordul a felszíni koordinátor, gyakori, akár gyakoribb is a felszíni koordinátor nélküli szerkezet: ez akár arra is utalhat, hogy mindegyik szerzőnél szerepel a szerkezetben egy *és*-koordinátor, a különbség pusztán abban van, hogy ez kötelezően néma, vagy csak opcionálisan.

Ma a köznyelvben nem lehetséges az *akár*-feltételek nyílt koordinálása, a moldvai magyar nyelvváltozatokban azonban igen:

(40) Mę vészēm a fészit, s új elvágłak, mind ą csürkefiat, mę hakar a földemēt odąaggyam, s akar a nyakatakāt levágjām, mindęgy az ąra, mondom.
(Pusztina, 1998, Tánzos Vilmos gyűjtése)

Talán még ennél is érdekesebb, hogy léteznek olyan feltétlen mondatok is, ahol két különböző (de bizonyos értelemben hasonló) konzekvens is van ($[p \rightarrow r] \wedge [q \rightarrow r']$):

(41) Mert akár élünk, az Úrnak élünk, akár meg-halunk, az Úrnak halunk-meg.
(Káldi-Biblia, 1626: Róm 14:8)

(42) Mert akár efztelenek vágunk / az iftennek vágunk efztelenek /
's akár efzefek vágunk tunektek vágunk efzefek .
(Sylvester-Biblia, 1541: 2Kor 5:13)

Ezek a mondatok érdekes, átmeneti kategóriát alkotnak: mivel a következmények hasonlóak, ezért a jelek szerint be lehet őket illeszteni egy feltétlen mondatos szerkezetbe, mivel azonban azonosnak nem azonosak a következmények, a szokásos törlés elmarad. Összességében tehát mindkét érdekes mondattípus a Rawlins (2013) által javasolt $[p \rightarrow r] \wedge [q \rightarrow r]$ modellt támasztja alá.⁷

⁷ A fentiekben az *akár*-paradigma kialakulását az ún. Ómagyar korpusz segítségével, nagyoobbrészt ómagyar, kisebbrészt pedig (a Biblia-fordítások tekintetében) korai középmagyar források felhasználásával kísérem nyomon. Varga (2023) jelen kötetben publikált tanulmánya több szempontból is bőven anyaggal dolgozott: egyfelől figyelembe vette az Ómagyar korpusz morfológiailag nem elemzett részét is, másrészt pedig a középmagyar kort tükröző Történeti Magánéleti Korpusz (Dömötör et al. 2017) és a Középmagyar Emlékirat- és Drámakorpusz (Gugán 2020) anyagát is. A Varga (2023) által feltárt részletes empirikus mintázatok és elemzési javaslatok összességében kompatibilisek az általam itt javasolt elméleti modellel.

5. A *bár*-paradigma kialakulása

Ebben a részben a megengedő és az óhajtó *bár* partikula, valamint a *bár*-FCI-paradigma kialakulását tekintem át röviden. A *bár* partikula diakroniája kapcsán leíró szempontból nincs új állításom: a szakirodalom (Simonyi 1881; Klemm 1928; Juhász 1991a, 1992; Rác 1995; D. Máta 2011; Varga 2023⁸) kimerítően és meggyőzően mutatja be, hogyan alakultak ki a *bár* szócska különböző használati egy grammatikalizációs folyamat különböző állomásain keresztül. Ugyanakkor az átértelmezésnek teret adó nyelvtani szerkezetek (*loci of reinterpretation*) és az átértelmezések alapjául szolgáló szemantikai és pragmatikai mechanizmusok részletes leírásával adós a szakirodalom, így én ez utóbbi kérdések tisztázásához igyekszem most hozzájárulni.

A folyamat kiindulópontja a *bátor(an)* adverbium (43a) volt, mely először exhortatív partikulaként (43b), majd engedélyező (*permissive*) partikulaként (43c), utána pedig belenyugvást (*acquiescence*) kifejező partikulaként (43d) értelmeződött át:⁹

- (43) a. Bát(o)r(an) gyere be! (= 'Gyere be bátor módon!')
- b. Bát(o)r(an) gyere be! (= 'Vedd a bátorságot, hogy bejőjj!')
- c. Bát(o)r(an) / Bár gyere be! (= 'Gyere be nyugodtan!')
- d. Bát(o)r(an) / Bár gyere be! (= 'Tőlem bejöhetsz, engem nem zavar.')

(43b–d)-ben a *bár* tehát diskurzuspantikula, a következő jelentéstartalommal:

(44) *bát(o)r(an) p*:

- i. előfeltevés: a megszólított személy fontolgatja *p* végrehajtását.
- ii. állítás: a beszélő támogatja / engedélyezi / belenyugvással fogadja, ha a megszólított személy végrehajtja *p*-t.

Az eredeti, bátorsághoz kapcsolódó jelentés elhalványulásával párhuzamosan ment végbe a *bátoran* → *bátor* → *bár* átalakulás is (Simonyi 1880), bár kövületekben a *bátor* alak is sokáig megmaradt: *ámbátor*, *bátorki*. Egy ideig a *bátoran*/

⁸ A *bár*-kifejezések diakroniájáról a legérzékenyebb empirikus képet Varga (2023) jelen kötetben megjelent tanulmánya nyújtja: az Ómagyar korpusz (Simon–Sass 2012, a Történeti magánéleti korpusz (Dömötör et al. 2017) és a Középmagyar emlékirat- és drámakorpusz (Gugán 2020) segítségével, több dimenzió mentén (szórend, pozíció, funkció, szövegtípus) elemezve a releváns mintázatokat.

⁹ Hasonló grammatikalizációs folyamaton ment át a *nyugodtan* engedélyezést, belenyugvást kifejező diskurzuspantikula is (Gärtner–Gyuris 2012; Halm 2019).

bátor/bár egymás szabad variánsai voltak, azonban már a középmagyar kor végére kialakult és fokozatosan megszilárdult az a munkamegosztás is, amit a mai magyarban is tapasztalunk:

- *bátran*: exhortatív/megengedő/belenyugvó diskurzuspartikula
- *bár*: megengedő kondicionális (a mai nyelvben legfeljebb erősen archaikusan), megengedő partikula, óhajtó partikula

A grammatikalizáció második szakaszában a fenti diskurzuspartikula értelmeződött át három irányba: megengedő (*concessive*) partikulává, megengedő *ha*-operátorra és óhajtó partikulává. A megengedő partikula és megengedő *ha*-operátor kialakulásában javaslatom szerint kulcsszerepe volt az ún. feltételes felszólító mondatoknak (*imperative and declarative constructions*):

- (45) a. Bár gyere be, engem nem zavarsz. (belenyugvó diskurzuspartikula)
= 'Nyugodtan gyere be, engem nem zavarsz.'
- b. Bár gyere be, engem nem zavarsz. (megengedő (*concessive*) partikula egy feltételes felszólító mondatban)¹⁰
= 'Még ha bejössz is, engem nem zavarsz.'
- c. Bár bejössz, engem nem zavarsz. (megengedő *ha*-operátor, 'even if', ez a mai magyarban legfeljebb nagyon archaikusan fordul csak elő)
= 'Még ha bejössz is, engem nem zavarsz.'
- d. Bár bejöttél, engem nem zavartál. (megengedő (*concessive*) partikula, 'even though')
= 'Igaz ugyan, hogy bejöttél, de engem nem zavartál.'

Érdeemes megjegyezni, hogy a megengedő *ha*-operátor szerepű *bárt* tartalmazó feltételes felszólító mondatok bizonyos értelemben nagyon hasonlóak a feltétlen mondatokhoz, hiszen lényegében azt állítják, hogy akár igaz a *bárral* bevezetett

¹⁰ Ezekben a mondatokban a *bár*nak nem kell a mondat elején állnia, sőt, akár el is hagyható:

- a. Bár szakadjon az eső, én akkor is tovább kertészkedem.
- b. Szakadjon bár az eső, én akkor is tovább kertészkedem.
- c. Szakadjon az eső, én akkor is tovább kertészkedem. (vö. *Fülembe forró ólmot öntsetek, /Legyek az új, az énekes Vazul.*)

Ezek a mondatok a nemzetközi szakirodalomban *imperative and declarative* (IaD; Kaufmann 2012) szerkezetként ismertek. Formailag egy felszólító és egy kijelentő mondat konjunkciói, jelentésük azonban kondicionális:

- Tanulj szorgalmasan, és előbb-utóbb sikerrel fogsz járni. = 'Ha szorgalmasan tanulsz, előbb-utóbb sikerrel fogsz járni.'
- Szólj, és beverik a fejed. = 'Ha szólsz, beverik a fejed.'

tagmondat által jelölt proposíció (melyet az alábbiakban az egyszerűség kedvéért antecedensnek nevezek), akár nem, a következmény áll:

(46) Bár szakadjon az eső, én akkor is tovább kertészkedem.

Míg azonban a feltétlen mondatoknál az antecedens az összes lehetséges opciót lefedi (akár összetevős, akár alternatív feltétlen mondatról van szó), a feltételes felszólító mondatokban az antecedens csak egyetlen opciót tartalmaz, amely opció azonban a lehetséges opció skálájának a végpontján helyezkedik el (ahol a skála rendezési elve az, hogy az adott opció mennyiben szerencsés a konzekvensben leírt esemény szempontjából). A feltételes felszólító mondatok tehát egy pragmatikai inferencia miatt nyernek a feltétlen mondatokéhoz nagyon hasonló jelentést: ha ugyanis a legkedvezőtlenebb opció esetén is bekövetkezik a következmény, akkor nyilván a kevésbé kedvezőtlen opciók (vagyis az összes opció) esetén is.

Az óhajtó partikula kialakulása az exhortatív partikula előfeltevés jelentéskomponense elveszésének az eredménye:

(47) a. Bár (=bátran) gyere be. (exhortatív partikula)

Előfeltevés: a megszólított fontolgatja, hogy bejöjjön.

Állítás: a beszélő azt szeretné, hogy a megszólított jöjjön be.

b. Bár gyere be. (óhajtó partikula)

Állítás: a beszélő azt szeretné, hogy a megszólított jöjjön be.

A *bár*-FCI paradigma kialakulásának kezdetei a 18. század végére tehetőek (Simonyi 1881; Klemm 1928; l. 1. ábra is). A grammatikalizáció kiindulópontjai javaslatom szerint a megengedő feltételes mondatok voltak:

(48) Nem, nem: bár más mit tegyen, a mi szívünk hű legyen. (Csokonai Vitéz Mihály: Alku, 1797)

(49) [...] mellyek nélkül, bár ki mit mond is, soha tartóslag egyesület nem állhat (Széchenyi István: Magyar játékszinrül, 1832)

A fenti mondatokban a *ki* és *mi* névmások még alulspecifikált névmásként jelennek meg: ahogy fentebb említettem, kondicionális szerkezetekben az alulspecifikált névmások a 19. század második feléig fennmaradtak. A jelentésük tehát:

(50) 'Még ha más valamit (mely valami a konzekvens szempontjából vett kedvezőtlenégi skála végpontján helyezkedik el) tesz is, a mi szívünk legyen hű.'

(51) 'Még ha valaki valamit mond is (mely valaki és valami együttesen a lehető legerősebb ellenérvet jelentik a konzekvensben kifejtett állítás ellenében),

akkor is igaz, hogy soha tartóslag egyesület nem állhat (a korábban említett tényezők nélkül).⁷

A fenti mondatoknak a lábjegyzetben leírt pragmatikai inferencia miatt feltétlenmondati értelme volt: 'más akármit tegyen, a mi szívünk hű legyen', 'akárki akármit mond, ...'. Mivel a *bár* mint *ha*-operátor a mondat elején helyezkedett el, és a *bár* és az őt követő, többnyire egyetlen aluldeterminált névmás közé többnyire nem ékelődött semmi, itt is könnyen bekövetkezett az a fajta szerkezeti átértelmezés, amit az *akár ki* → *akárki* esetben láttunk:

(52) [CP *bár* [PredP *ki* ...]] → [CP [FocP *bárki* [PredP ...]]]

Vagyis a *bár* (megengedő *ha*-operátor) + *ki* (aluldeterminált névmás) átértelmeződött kérdőszó-pozícióban (fókuszpozícióban) lévő egyetlen *bárki* (szabad választást kifejező elem) tulajdonság típusú lexémává (mely átértelmezést a már megrögzült *akár*-FCI paradigma analógiás hatása is segíthette). Ezt a forgatókönyvet támasztja alá Simonyi (1881: 219) azon megfigyelése, hogy sokáig kötelezően mondateleji volt a *bár*-FCI, és csak utána tűnt fel mondat közepén: pont, mint az *akár*-paradigmánál láttuk.

A fentiekben tehát azt mutattuk be, hogy az *akár*- és *bár*-kifejezések (vagyis az önálló *akár* és *bár* partikulák, és az *akár*-FCI és a *bár*-FCI paradigmák) kialakulása jól és pontosan megragadható a korpuszadatok és a formális diakrón szemantika eszköztárának a segítségével. Ilyen értelemben tehát a mai magyarban használatos *akár*-kifejezések és *bár*-kifejezések között van kompozicionális formális szemantika kapcsolat – ez azonban szigorúan történeti. Szinkrón jelleggel nem kivitelezhető olyan modell, amely az összes *akár*- és *bár*-kifejezés jelentését szigorúan kompozicionálisan tudná elemezni: másként fogalmazva, a mai magyar nyelv rendszerében tézisem szerint az *akárki* vagy a *bárki* jelentése nem vezethető le a különálló *akár* és *bár* partikulák és a *-ki* aluldeterminált névmás jelentéséből.

A szakirodalomban két ilyen szinkrón elemzési javaslat ismert, ezért a tanulmányom befejezéseként röviden arra próbálok rámutatni, hogy ezeket miért nem tartom meggyőzőnek.

6. Az egységes szinkrón elemzés nehézségei

Abrusán (2007) kizárólag az *akár*-FCI-paradigmát vizsgálta (a *bár*-FCI-paradigmáról nem ejtve szót). Kompozicionális elemzésében például az *akárki* FCI-t az

akár skaláris partikula és a *-ki* aluldeterminált névmás kombinációjaként elemezte, feltételezve, hogy az *akár* egy ún. kimerítő operátort (*Exhaustivity Operator*) is tartalmaz:

- (53) *akár* 'erős *even*': *even* (additív preszuppozícióval) + kimerítő operátor (EO)
 + *-ki*: aluldeterminált névmás (*wh-indefinite*)
 = *akárki*: FCI

Abrusán (2007) javaslata szerint az *akárki* szemantikai és szintaktikai disztribúciója az *akár*éból vezethető le, azt feltételezve, hogy annak két komponense (az additív preszuppozíció és a kimerítőség) egymással ellentétben áll, amit csak az old fel, ha az *akár*-kifejezés megfelelő (pl. modális) környezetbe kerül.

Ahogy Halm (2016a, 2016b) rámutat, Abrusán (2007) elemzésével szemben számos empirikus és elméleti kifogás támasztható. Az első komoly hiányosság a *bár*-paradigma teljes negligálása, különösen annak fényében, hogy a *bár*-paradigma a mai magyarban egyértelműen domináns (1. ábra). Mivel az *akár*- és a *bár*-paradigma jelentése és disztribúciója azonos, ha Abrusán (2007) kompozicionális elemzése helytálló, úgy a különálló *akár* és *bár* partikula jelentésének is azonosnak kellene lennie (vagy legalábbis a többféle *akár* és *bár* partikula közül kellene lennie egy-egynek, melyek jelentése azonos). Ez azonban nem így van: az *akár* skaláris partikulái és feltétlen mondatot bevezető *ha*-operátor funkcióval bír, míg a *bár* koncesszív partikulaként, ill. óhajtó partikulaként használható.

Másként fogalmazva, mivel a *bár* és *akár* jelentése (és szintaktikai eloszlása) eltérő, ezért ha ragaszkodunk a kompozicionalitáshoz, az *akárki* és a *bárki* jelentésének (és szintaktikai eloszlásának) is eltérőnek kellene lennie, de ez nem így van.

Általánosságban, a párhuzamos paradigmákat szemlélve is kérdéses az *akár*- és *bár*-paradigmák szinkrón kompozicionális elemzése: önmagában az, hogy egy szóban felfedezhető egy lexéma és egy névmás, nem jelenti feltétlenül azt, hogy ez az összetétel szinkrón szempontból is transzparens és produktív. Ennek eklatáns példája a *vala*- és a *né*-paradigma: sem a *vala*, sem a *né* nem bír semmilyen jelentéssel a mai magyarban. Giannakidou és Quer (2012) hasonlóan érvel más nyelvek kapcsán.

Elméleti szempontból is némileg ad hocnak és a kompozicionalitás elvével nem triviálisan összeegyeztethetőnek tűnik az a feltételezés, hogy egyetlen lexikális elem (az *akárki*) olyan jelentéssel rendelkezzen, amely önmagában ellentmondást tartalmaz (*contradictory*), amelyet azonban a megfelelő környezet fel tud oldani.

Végezetül, ha feltételezzük, hogy az *akár* egy kimerítő operátort (EO) hordoz, akkor azt várnánk, hogy az *akár* és az *akárki* kötelezően fókuszpozícióban helyezkedik el, hiszen a kimerítőség közismerten ezzel a szintaktikai pozícióval kapcsolódik össze a magyarban (l. pl. Horváth 2000), de ez empirikusan természetesen nem így van: az *akárkinek* például a disztributív kvantorok pozíciója az egyik kanonikus pozíciója. Természetesen elvileg feloldható ez az ellentmondás, ha azt feltételezzük, hogy a magyarban két eltérő (és eltérően viselkedő) kimerítő operátor is van: ez azonban lényegesen bonyolítja az elméleti apparátusunkat.

Szabolcsi (2019) arra tesz kísérletet, hogy a szabad választást és a feltétlen mondatokat elemezze egységes keretben nem kérdőmondatos alapon (*contra* Rawlins 2003), az ún. univerzális szabad választás paradigmában. Fő empirikus állítása szerint a magyarban az *akár*+indefinit kifejezések funkcionálhatnak negatív polaritású elemként, FCI-ként, feltétlen mondatos adjunktumként; de nem funkcionálhatnak kérdőszóként vagy szabad vonatkozó mellékmondat bevezetőjeként.

A fentiekkel szemben jelen tanulmányomban arra mutattam rá, hogy az *akár*-kifejezések a feltétlen mondatokban fókuszpozícióban vannak, ami kérdőmondatos jellegre utal. Szabolcsi (2019) szerint a fókuszálás nem kötelező az ún. nemmodális (= tudatlanságot vagy közömbösséget kifejező) feltétlen mondatokban, s erre az alábbi példát hozza illusztrációként:

(54) Akárki bejött, nyikorgott a padló.

Véleményem szerint ez téves elemzése a fenti mondatnak, amely valójában egy néma *ha*-operátort tartalmaz (részletesebben: Halm 2013, 2016a: 152–4):

(55) (Ha) akárki bejött, nyikorgott a padló.

’If anyone entered, the floor creaked.’

*’Whoever entered, the floor creaked.’

Néma *ha*-operátor hiányában az *akárkinek* fókuszpozícióban kell lennie:

(56) Akárki jött be, nyikorgott a padló.

*’If anyone entered, the floor creaked.’

’Whoever entered, the floor creaked.’

Szabolcsi (2019) másik példáját, számos informánsal egyetemben, nem találom grammatikusnak:

(57) *Akár Mari, akár Kati bejött, nyikorgott a padló.

Azonnal elfogadhatóvá válik azonban a mondat, ha az ige és az igekötő sorrendjét megcseréljük, ami egybevág a javaslatommal:

(58) Akár Mari, akár Kati jött be, nyikorgott a padló.

Általánosságban, az *akár*- és *bár*-jelenségek teljesen kompozicionális szinkrón elemzése zátonyra fut azon, hogy a *bár* partikula nem tud bevezetni feltétlen mondatokat:

(59) Akár szorgalmas vagy, akár lusta vagy, ...

(60) *Bár szorgalmas vagy, bár lusta vagy, ...

És ahogy fentebb, Abrusán (2007) cikke kapcsán említettem, az *akár* és a *bár* egyéb használatai között sincs szinkrón szempontból átfedés.

7. Tudománytörténeti sejtés

Mielőtt a konklúzióra rátérnék, szeretnék egy rövid tudománytörténeti sejtést megosztani. A nemzetközi szemantikai szakirodalomban használatos *free choice item* kifejezés megalkotója Vendler Zénó magyar nyelvész (Vendler 1962). Érdekes felidézni, hogy az *akár* címszót hogyan definálja a Czuczor–Fogarasi (1862, 1. kötet, 74. o.) szótár:

„Mindezen értelményeiben a szabad választás alapfogalma rejlik, s nem egyéb, mint az *akar* ige különösen alkalmazva, melylyel körülírva fölcserélhető, p. *akár Budán, akár Pesten lakhatom* = ha akarom, Budán, ha akarom, Pesten. *Akár mit mondasz* = mondj amit akarsz.”

A definíció kulcsfogalma a *szabad választás*. Ennek szó szerinti fordítása a *free choice*: talán megkockáztatható tehát a feltevés, hogy Vendlert a Czuczor–Fogarasi-szótár (Vendler gyermek- és ifjúkorának meghatározó tudományos igényű szótára) fenti definíciója inspirálta az angol szakkifejezés megalkotásakor.

8. Összefoglalás

A tanulmányomban amellet érveltem, hogy az összes *akár*-/*bár*-jelenség teljesen kompozicionális elemzése szinkrón szempontból nem lehetséges: bár az összes

akár-/bár-jelenség szorosan összefügg, ez az összefüggés elsősorban diakrón, történeti jellegű. A nemzetközi szakirodalom számára is érdekes konklúzióm volt még, hogy míg az ómagyar és középmagyar adatok Rawlins (2013) modelljét támasztják alá a feltétlen mondatokat illetően (konjunkció-alapú, pontról pontra történő függvényalkalmazás), addig a mai magyar adatok Hirsch (2016) modelljét. E két modell tehát nem kizárja, hanem kiegészíti egymást.

Hivatkozások

- Abrusán Márta 2007. *Even and free-choice any in Hungarian. Proceedings of Sinn und Bedeutung* 11: 1–15.
- Aguilar-Guevara, Ana–Aloni, Maria–Port, Angelika–Šimík, Radek–de Vos, Machteld–Zeijlstra, Hedde 2010. *Indefinites as fossils: A synchronic and diachronic corpus study*. Kézirat. University of Amsterdam.
- Bende-Farkas Ágnes 2014. Minden valaki – Az ómagyar kori *vala*-kifejezések értelmezéséhez. In: É. Kiss Katalin–Hegedüs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és diakrónia* 2. PPKE BTK. Piliscsaba. 10–41.
- Bende-Farkas, Ágnes 2015. The landscape of universal quantification in Old Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 62: 223–61.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára*. Magyar Tudományos Akadémia. Pest-Budapest.
- Cser András–Huszthy Bálint 2022. Zárt szótagi magánhangzónyúlás: fonológiai kölcsönzés? In: Balogné Bérces Katalin–Nemesi Attila László–Surányi Balázs (szerk.): *Nyelvelmélet és kontaktológia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 51–65.
- Dayal, Veneeta 1997. Free relatives and ever: Identity and free choice readings. In: Lawson, Aaron (szerk.): *SALT 7: Proceedings from the 7th Conference on Semantics and Linguistic Theory*. CLC Publications. Ithaca (NY). 99–116.
- Degano, Marco–Maria Aloni 2022. Indefinites and free choice. *Natural Language & Linguistic Theory* 40: 447–84.
- Degano, Marco 2022. Meaning interfaces in language change: Free choice, unconditionals and appositives. Talk given at FoDS7 (Formal Diachronic Semantics 7). Nyelvtudományi Kutatóközpont. Budapest.
- Dömötör Adrienne–Gugán Katalin–Novák Attila–Varga Mónika 2017. Kiútkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 85–110.

- Fălăuş, Anamaria–Nicolae, Andreea (megjelenés alatt). Additive free choice items. *Natural Language Semantics* 30: 185–214.
- Von Fintel, Kai 2000. Whatever. In: Jackson, Brendan–Matthews, Tanya (szerk.): *SALT 10: Proceedings from the 10th Conference on Semantics and Linguistic Theory*. CLC Publications. Ithaca (NY). 27–39.
- Gärtner, Hans–Martin–Gyuris, Beáta 2012. Pragmatic markers in Hungarian: Some introductory remarks. *Acta Linguistica Hungarica* 59: 387–426.
- George, Benjamin 2011. *Question Embedding and the Semantics of Answers*. PhD-értekezés. University of California at Los Angeles.
- Giannakidou, Anastasia 1997. *The landscape of polarity items*. PhD-értekezés, University of Groningen.
- Giannakidou, Anastasia 2001. The meaning of free choice. *Linguistics & Philosophy* 24: 659–735.
- Gianollo, Chiara 2018. *Indefinites between Latin and Romance*. Oxford University Press. Oxford.
- Gugán Katalin 2020. *Regiszterfügő változatok a középnyelvi magyarban*. (Kézirat.)
- Halm, Tamás 2013. Free Choice and Focus: FCIs in Hungarian. In: Surányi, Balázs (szerk.): *Proceedings of the First Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students*. Pázmány Péter Catholic University. Budapest. 109–21.
- Halm, Tamás 2016a. The syntactic position and quantificational force of FCIs in Hungarian. *Acta Linguistica Academica* 63: 241–76.
- Halm, Tamás 2016b. *The Grammar of Free-Choice Items in Hungarian*. PhD-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Halm, Tamás 2019. The semantics of weak imperatives revisited: Evidence from free-choice item licensing. *Acta Linguistica Academica* 66: 445–89.
- Hirsch, Aron 2016. A compositional semantics for wh-ever free relatives. *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 20: 341–58.
- Horger Antal 1914. Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz III. *Magyar Nyelv* 10: 107–17.
- Hunyadi, László 1991. On the syntax of ANY and EVERY. In Korponay, Béla–Pelyvás, Péter (szerk.): *Studies in Linguistics: A Supplement to Hungarian Studies in English*. Kossuth Lajos University. Debrecen. 83–8.
- Juhász Dezső 1991a. A kötőszók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 476–500.
- Juhász Dezső 1991b. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 501–13.
- Juhász Dezső 1992. A módosítószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 815–38.

- Kassai, József 1817. *Magyar nyelv-tanító könyv*. Nádaskay András, S. Patak.
- Klemm Antal 1928. *Magyar történeti mondattan*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- D. Mátai Mária 1991. A határozószók. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 401–32.
- D. Mátai Mária. 2011. *Magyar szófajttörténet*. Argumentum. Budapest.
- Rawlins, Kyle 2013. (Un)conditionals. *Natural Language Semantics* 21: 111–78.
- Rácz Endre. 1995. Nem mondatrészkifejtő sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 696–718.
- Šimík, Radek 2018. Ever free relatives crosslinguistically. *Proceedings of Sinn und Bedeutung* 22: 375–92.
- Šimík, Radek 2020. Free relatives. In: Gutzmann, Daniel–Matthewson, Lisa–Meier, Cécile–Rullmann, Hotze–Zimmermann, Thomas Ede (szerk.): *The Wiley Blackwell Companion to Semantics*. John Wiley & Sons. 1–38.
- Simon Eszter–Sass Bálint 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. In: Prószéky Gábor–Várad Tamás (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtechnológiai kutatások*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 243–64.
- Simonyi Zsigmond 1880. Ragvesztett határozók. *Magyar Nyelvőr* 9: 314–9.
- Simonyi Zsigmond 1881. *A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Szabolcsi, Anna 2019. Unconditionals and free choice unified. In: Blake, Katherine–Davis, Forrest–Lamp, Kaelyn–Rhyne, Joseph (szerk.): *Proceedings of the 29th Semantics and Linguistic Theory Conference (SALT 29)*. Linguistic Society of America. Washington. D.C. 320–40.
- Szabó Martina 2012. *A bárki nem akárki, avagy a bár- és akár- elemek eltérő nyelvi sajátosságai*. Konferencia-előadás, VII. Kari Doktoranduszkonferencia, Szegedi Tudományegyetem.
- Varga Mónika. 2023. Pragmatikai markerek terjedéséről középmagyar regiszterekben. In: Cser András – Nemesi Attila László (szerk.): *Nyelvelmélet és Diakronia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészet Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. tól-ig.
- Vendler, Zeno 1962. Each and every, any and all. *Mind* 71: 145–60.

Halm Tamás

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Nyelvtudományi Kutatóközpont

halm.tamas@gmail.com